

УКРАЇНА І КРАЇНИ СХІДНОЇ, ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ТА ПІВДЕННОЇ АЗІЇ: ПІДСУМКИ 2020 РОКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Аналітична доповідь
Наукове електронне видання

За повного або часткового відтворення цієї публікації посилання на видання обов'язкове

Гончарук А. З.
Дроботюк О. В.
Кіктенко В. О.
Мусійчук В. А.
Філь Ю. С.

За загальною редакцією доктора політичних наук, професора *О. В. Литвиненка*

Україна і країни Східної, Південно-Східної та Південної Азії: підсумки 2020 року та перспективи розвитку : аналіт. доп. / [Гончарук А. З., Дроботюк О. В., Кіктенко В. О. та ін.] ; за заг. ред. О. В. Литвиненка – Київ : НІСД, 2021. – 45 с.

Відповідальна за випуск *І. О. Корецька*
Редактор *Т. М. Філіппова*

Виготовлювач
Національний інститут стратегічних досліджень,
вул. Пирогова, 7-а, м. Київ, 01030
Тел./факс: (044) 234-50-07; e-mail: info-niss@niss.gov.ua; http://www.niss.gov.ua

ЗМІСТ

Вступне слово (<i>Веселовський А. І.</i> , канд. політ. наук).....	3
Розвиток політичного діалогу України з країнами Східної, Південно-Східної та Південної Азії.....	5
Порівняльний аналіз торговельно-економічних відносин України з країнами Східної, Південно-Східної та Південної Азії.....	24
Відомості про авторів.....	45

ВСТУПНЕ СЛОВО

Вислів «XXI століття буде століттям Азії» став одним з найуживаніших серед експертів-міжнародників. Пропонований читачеві огляд **«Україна і країни Східної, Південно-Східної та Південної Азії: підсумки 2020 року та перспективи розвитку»** яскраво ілюструє його справедливість.

Автори спромоглися у загалом невеликому за обсягом тексті дати не лише глибокий аналіз політичних, економічних, торговельних, інвестиційних зв'язків України з величезним регіоном земної кулі, а й окреслити головні напрями розвитку цього динамічного обширу.

В огляді цілком очікувано значну увагу надано відносинам України з Китайською Народною Республікою. КНР стала у 2020 р. головним торговельним партнером України, є одним з найбільших інвесторів, а у перспективі може посісти у цій сфері перше місце. Справедливо відзначається справжній прорив, який здійснив на китайський ринок український аграрний комплекс. Є й інші сфери, в яких вітчизняні експортери очікують на успіх.

Зазначено й проблеми. Йдеться про неякісний вітчизняний інвестиційний клімат, часті зміни у законодавстві, відсутність верховенства права, а в ряді випадків – бюрократичну тяганину у розгляді й реалізації спільних проєктів. Українській стороні варто зважити на те, як будують свої торговельно-економічні відносини з КНР наші сусіди, країни Європейського Союзу.

Остання порада цілком слушно наводиться у розділі, присвяченому відносинам України з Республікою Корея. Її автором є посол Кореї в Україні, який звертає увагу української сторони на досвід Угорщини, Польщі, Словаччини у зв'язках з країнами Східної Азії. Південна Корея – знаний «азійський тигр», її автомобільне, суднобудівне, електронне, гаджетове виробництво займають передові місця у світі.

В українських наукових роботах на азійську тематику загалом небагато уваги надається Республіці Індія. Тим часом це потужна, велика й амбітна країна, що володіє ядерною зброєю, ракетними й космічними технологіями, має сучасні збройні сили, домінує в регіоні Індійського океану, Аравійського моря та східного узбережжя Африки. Товарообіг України з Індією зростає, але політичний діалог відстає, про що слушно зауважується в огляді. Зазначається також, що низка українських пропозицій індійській стороні в різних сферах взаємовідносин не реалізується протягом тривалого часу. Це не лише призводить до втрати економічних можливостей, а й порушує питання щодо пошуку нових підходів до відносин з цією впливовою світовою державою.

Стосунки України з державами-членами АСЕАН знаходяться на підйомі. Хороший приклад показує найменша з них динамічна країна Сінгапур. Є чіткі перспективи й в українсько-індонезійських, українсько-малайзійських, українсько-в'єтнамських зв'язках.

Окрема увага в огляді надається Пакистану, з яким Україна активно взаємодіє у військово-технічній сфері. Є сподівання, що на досвіді співробітництва Києва з Ісламабадом, українським зброярам вдасться просувати свою продукцію й в інші азійські країни.

Безумовним позитивом огляду є багатий табличний матеріал, де в стислій формі представлено всі види економічного, інвестиційного, торговельного, фінансового співробітництва України з регіоном та окремими країнами.

Завершує огляд низка рекомендацій. Сподіваємося, що політики, дипломати, експерти, урядовці та ділові люди скористаються цими змістовними й слушними порадами, зроблять свій внесок у розвиток зв'язків України з найдинамічнішим регіоном ХХІ століття.

А. І. Веселовський

*Надзвичайний і Повноважний Посол, радник директора
Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат політичних наук*

РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОГО ДІАЛОГУ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ СХІДНОЇ, ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ТА ПІВДЕННОЇ АЗІЇ

Протягом 2020 р. відбулося поживлення політичного діалогу між Україною та **Китайською Народною Республікою**. Це позначилось у підтвердженні сторонами стратегічного партнерства між двома країнами та важливості його розвитку, зокрема у контексті реалізації китайської ініціативи «Один пояс, один шлях», виявленні значного потенціалу співробітництва двох країн, необхідності здійснення офіційних візитів до найвищого рівня, визнання проведення політичних консультацій, нарощення практичної співпраці, зацікавленості у китайських інвестиціях. Надзвичайно важливим було поновлення на рівні перших заступників міністрів закордонних справ взаємних запевнень у незмінності фундаментальних принципів взаємної поваги до суверенітету, територіальної цілісності й незалежності, зафіксованих в укладених з часу встановлення дипломатичних відносин політичних документах. Упродовж року Україна та Китай обмінялися новими послами. На жаль, 14 лютого 2021 р. Надзвичайний та Повноважний Посол України в КНР С. О. Камишев раптово помер від серцевого нападу. В історії українсько-китайських відносин він залишиться видатним дипломатом, який двічі очолював українське посольство в Пекіні, багато зробив для становлення та розвитку відносин стратегічного партнерства між Україною та КНР.

На початку 2020 р. Китай став першим торговим партнером України й залишився на цій позиції на завершення року. Безумовно, це має неабияке значення для подальшого економічного розвитку нашої країни. Перспективними напрямками співпраці України та Китаю, на думку секретаря РНБО О. Данілова, залишаються розбудова інфраструктури, науково-технічне і військово-технічне співробітництво. За визначенням Міністра розвитку

економіки, торгівлі та сільського господарства України І. Петрашка, торгівля з КНР є стратегічно важливим напрямом для України, а ЗВТ з ЄС і початок торговельної лібералізації з КНР може надати у майбутньому істотні переваги в реалізації спільних стратегічних проєктів. Крім того, обом країнам вдалося досягти прогресу в об'єднанні своїх транспортних інфраструктур у межах коридору Китай – Україна – ЄС. Проте китайські контейнерні поїзди через нерозвиненість української інфраструктури повертаються з України порожніми й завантажуються в Росії.

Уряди двох країн визначили подальше співробітництво в інвестиційних проєктах, зокрема передбачено розвиток індустриальних парків, що спеціалізуються на зберіганні, переробці, перевалці продовольчих товарів, технологічних парків з розвитку та інтеграції виробництва і переробки сільськогосподарських продуктів та інвестиційних проєктів у сфері транспортної інфраструктури й енергетики, розширення переліку таких проєктів у рамках ініціативи КНР «Один пояс, один шлях». Україна ухвалила з КНР план дій із реалізації ініціативи спільного будівництва «Економічного поясу Шовкового шляху» та «Морського Шовкового шляху XXI століття», створили робочу групу між Посольством КНР в Україні та Офісом віцепрем'єр-міністра з питань європейської інтеграції, почали розробку дорожньої карти. Також важливим стало тимчасове запровадження Президентом України В. Зеленським туристичного безвізу для китайських громадян. Хоча в умовах пандемії цією пропозицією складно скористатися, проте це стало сигналом про готовність України до важливих спільних кроків та співпраці з Китаєм в туристичній сфері. Наприкінці року, 23 грудня, відбулося четверте засідання Міжурядової комісії зі співробітництва між Китаєм і Україною у форматі відеоконференції. Учасники домовилися про спільну боротьбу з пандемією COVID-19, всебічне поглиблення співпраці в рамках ініціативи «Один пояс, один шлях», а також реалізацію переваг кожної зі сторін задля сприяння загальному розвитку. В цілому сторони досягли низки домовленостей у таких

галузях: економіки і торгівлі, сільського господарства, космосу, науки і технологій, освіти, культури та охорони здоров'я. 29 грудня Міністр розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. І. Петрашко заявив про підготовку до переговорів щодо угоди про зону вільної торгівлі з Китаєм. Водночас, у двосторонніх відносинах виявилися і негативні моменти, які можна характеризувати як певну кризу стратегічного партнерства. Така криза викликана можливим конфліктом між інтересами розвитку відносин Україна – КНР і визначеним Конституцією України стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію.

Йдеться насамперед про продаж компанії «Мотор-Січ» китайським інвесторам. В умовах посилення конкуренції між США і КНР присутність китайських інвестицій, технологій та бізнесу на українському ринку стає політично чутливою. Зазначимо, що подібна ситуація є типовою для країн Східної Європи. Ще одним таким проблемним моментом стало підписання та подальше скасування меморандуму між Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України й компанією Хуавей Україна щодо поліпшення державно-приватної взаємодії, співпраці у сферах кібербезпеки, кіберзахисту та телекомунікацій.

З огляду на спад виробництва Китай змушений шукати нові джерела закупівлі продовольства за кордоном. Це зумовило значне зростання українського експорту агропродукції та різних харчових продуктів до Китаю. Більше того, аграрний сектор у подальшому може стати важливою складовою в українсько-китайській торгівлі. Отже цілком закономірним стало планування урядом України розширення експорту української сільськогосподарської продукції до Китаю.

Уряд Китаю, низка китайських державних установ, організацій, університетів, громад та компаній надали Україні суттєву гуманітарну допомогу у вигляді медичного обладнання, захисних масок, комплектів захисного одягу та ліків. За допомогою Посольства КНР в Україні організовано телемости за участю

українських посадовців та медичних працівників, на яких китайські фахівці поділилися досвідом щодо профілактики та лікування COVID-19. Президент України В. Зеленський неодноразово схвалював заходи, що вживаються КНР для стримування нового коронавірусу, а прем'єр-міністр України Д. Шмигаль особисто був присутній на телемості між китайськими та українськими медиками. 24 грудня Міністр закордонних справ Д. Кулеба заявив, що Китай готовий постачати вакцину від коронавірусної інфекції в Україну. 30 грудня МОЗ України уклало контракт на постачання в Україну 1,9 млн доз китайської вакцини проти коронавірусу компанії *Sinovac Biotech*.

Протягом 2020 р. **українсько-японський** діалог фактично був зведений до низки зустрічей посла Японії в Україні Такаші Кураї з українськими посадовцями та кількох заяв керівництва МЗС України щодо важливості двостороннього співробітництва.

26 лютого голова Конституційного Суду України О. Тупицький зустрівся із Надзвичайним і Повноважним Послом Японії в Україні Такаші Кураї.

5 травня заступник голови Офісу Президента України І. Жовква назвав Японію однією з пріоритетних країн в регіоні для України.

11 червня відбулася зустріч Секретаря Ради національної безпеки і оборони України О. Данілова з послом Японії в Україні Такаші Кураї. Під час зустрічі співрозмовники оцінили нову якість партнерства між Україною і Японією. Особливу увагу було приділено питанню поглиблення співпраці між безпековими відомствами двох держав у галузі кібербезпеки.

19 червня відбулася зустріч Міністра оборони України А. Тарана з послом Японії в Україні Такаші Кураї. Міністр оборони України поінформував Надзвичайного і Повноважного Посла Японії в Україні про воєнно-політичну ситуацію в Україні та навколо її кордонів, ситуацію в районі проведення операції Об'єднаних сил. Посол Японії запевнив у беззаперечній підтримці

стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію, підтвердив принципову позицію своєї держави щодо засудження російської агресії на Сході України та невизнання незаконної анексії Криму.

6 серпня заступник міністра закордонних справ України Д. Сенік зустрівся з послом Японії в Україні Такаші Кураї. Д. Сенік поновив запрошення главі зовнішньополітичного відомства Японії Тошіміцу Мотегі відвідати нашу державу у зручний для нього час. Обговорено підготовку до чергового засідання Координаційної ради з економічного співробітництва та комітету ділового співробітництва з Україною «Кейданрен». Сторони порушили питання посилення співробітництва у сфері ІТ-технологій: кібербезпеки та електронного врядування.

31 серпня Президент України В. Зеленський нагородив Посла Японії Такаші Кураї орденом «За заслуги» III ступеня.

16 жовтня посол Японії в Україні Такаші Кураї заявив: «За нового уряду Японії курс щодо України та позиція щодо Криму залишаться незмінними».

12 листопада українські виробники взяли участь в онлайн торговій місії в Японію, яку провела *COIN / Consulting Integrated* за підтримки Українського проєкту бізнес-розвитку плодоовочівництва.

14 листопада марки з рівненським «тунелем кохання» презентували у японському місті Хіно, де базується Олімпійська збірна України з карате-до. Про це журналістам Суспільного радіо повідомив посол України в Японії С. Корсунський.

Японія має четверту економіку в світі та з 2014 р. є найбільшим фінансовим донором України. На жаль, як отримувач японських грошей, Україна не спромоглася виконати власні зобов'язання, зокрема гроші, надані японським урядом на реконструкцію станції аерації у Бортничих (Київська обл.), використано українським урядом не за призначенням.

Незважаючи на те, що нині японці фактично з «нуля» оновлюють власні АЕС, а в Україні простоюють чотири профільні заводи, співробітництво у атомній сфері зведено на рівень обміну досвідом у подоланні Чорнобильської катастрофи та аварії на японській АЕС Фукусіма-1.

Після введення Китаєм квот на експорт сировини для електронних плат, японські компанії зосередилися на пошуку такої сировини. В Україні вдосталь відповідних природних копалин, отже завданням є залучення японських інвестицій для розробки українських родовищ із відповідним створенням робочих місць.

Загальновідомими є успіхи японського інжинірингу. Проте з 2012 р., коли за рахунок кредиту японського банку міжнародного співробітництва за проектом японської компанії *Japan Airport Consultants, Inc* збудовано термінал D в аеропорту Бориспіль, ці можливості практично не використовуються. На думку фахівців, єдиним поясненням відсутності японських інвестицій у промислове будівництво в Україні, її машинобудування, електронну промисловість, суднобудування є відсутність в Україні сприятливого інвестиційного клімату.

На жаль, уявлення української дипломатії щодо можливостей українсько-японського співробітництва залишаються дещо обмеженими: посол України в Японії С. Корсунський пропонує: «Дисбаланс в торгівлі намагатимемося виправляти високоякісними харчовими продуктами. Є органічна соя, є цукерки і печиво, які японці із задоволенням купують. Будемо говорити про мед – японці споживають неймовірну кількість меду». Японія імпортує 70 % харчових продуктів, і можна запропонувати в обмін на інвестиції виробництво високоякісних екологічних продуктів. Для реалізації ідеї треба працювати і на рівні керівництва України, і на рівні бізнесу, – визнає посол. Також С. Корсунський хоче залучити до Японії українську моду. «Японці – модники, люблять гарний та унікальний одяг. Це не виправить торговий баланс, але це змінює ставлення до країни», – наголошує дипломат.

Наразі залишається під питанням стійкість японської підтримки українського суверенітету. Наприклад, у вересні цього року, коли Росія проводила псевдовибори у тимчасово окупованому Криму, Японія не зробила заяви, на відміну від інших країн G7 та ЄС.

На відміну від діалогу з Японією взаємини України з **Південною Кореєю** у 2020 р. мали різносторонній характер та розвивалися на всіх рівнях. 10 квітня Президенти України та Південної Кореї провели телефонну розмову. Обговорено можливість запровадження взаємного безвізового режиму між країнами, питання гуманітарної допомоги Україні та зростання товарообігу. Голови держав домовилися активізувати політичний діалог та здійснити обмін візитами після завершення пандемії коронавірусу у світі. В. Зеленський та Мун Чже Ін також обговорили питання поточної ситуації з протидії поширенню COVID-19.

Український президент подякував за оперативне реагування південнокорейських компаній щодо закупівлі медичного обладнання та засобів індивідуального захисту. Сторони висловили задоволення зростанням товарообігу між країнами попри негативні наслідки пандемії та відзначили успішний досвід реалізації корейських інвестиційних проєктів в Україні, зокрема в агропромисловій сфері.

6 квітня 2020 р. відбулася зустріч Міністра розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України І. Петрашка з послом Республіки Корея в Україні Квон Кі Чангом. «Республіка Корея є одним з наших основних торгових партнерів у Східній Азії. У 2019 р. товарообіг між нашими країнами збільшився до 831,7 млн дол. США. Ми зацікавлені в активізації двостороннього співробітництва у цій сфері, а також у збільшенні прямих інвестицій в економіку України, гарантуючи захист власності та прав інвестора», – зазначив міністр І. Петрашко. Сторони обговорили перспективи

проведення у м. Києві П'ятого засідання Міжурядової українсько-корейської комісії з питань торговельно-економічного співробітництва.

21 квітня уряд Республіки Корея надав \$700 тис. на підтримку України у боротьбі з пандемією COVID-19.

21 липня під час робочої зустрічі міністра інфраструктури України В. Криклія з послом Республіки Корея в Україні Квон Кі Чангом йшлося про розширення українського співробітництва з *Hyundai Corporation*.

27 жовтня керівництво Чорнобильської атомної електростанції домовилося з Корейським інститутом досліджень атомної енергії *KAERI* про дезактивацію радіоактивних фрагментів бетону та металу на ЧАЕС.

4 листопада посол Республіки Корея в Україні Квон Кі Чанг під час відвідування Харківщини зазначив, що корейські компанії зацікавлені у виробництві в Україні медичних товарів і засобів захисту для боротьби з COVID-19.

5 листопада у Республіці Корея офіційно відкрили почесне консульство України. Почесним консулом призначили відомого корейського бізнесмена Кім Хі Джуна.

26 листопада прес-служба Ради експортерів та інвесторів при МЗС повідомила, що МЗС очікує зростання українського експорту до Республіки Корея на 20 % у 2020 р. «Товарообіг щорічно зростає, наразі найбільш динамічним товаром є українське зерно: його частка в українському експорті щорічно збільшується як у відсотках (з 53,6 % до 85,9 % за останні 3 роки), так і в грошовому еквіваленті (з 176 млн дол. до 280 млн дол. США за останні 3 роки). За прогнозом посольства України в Республіці Корея, за результатами 2020 р. Україна вирівняє сальдо у торгівлі з цією країною, а експорт, попри COVID-19, зросте на 20 %». Як зазначив посол України в Республіці Корея О. Горін, корейський ринок харчових продуктів є надзвичайно конкурентним, проте перспективним для українських виробників. Нагадаємо, у жовтні Посол

Республіки Корея Квон Кі Чанг заявляв: якщо Україна проголосує за корейського кандидата в СОТ, то отримає широкий доступ до ринків сільгосппродукції.

Загалом, суттєвих проривів в українсько-корейській співпраці за останні роки не було. Товарообіг двох країн у 2019 р. склав 831 млн дол. США, що удвічі менше, ніж у 2013 р. До Південної Кореї Україна переважно експортує зернові, руду і чорні метали, імпортує машини та обладнання.

Невеликі обсяги корейських інвестицій в Україні посол Кореї в Україні Квон Кі Чанг пояснив таким чином: «В Україні багато перспективних місць для інвестицій, але, коли корейські компанії вкладають гроші, вони роблять це дуже прискіпливо. Вони розглядають не тільки причини для інвестування в Україну, а й порівнюють вашу країну з Румунією, Польщею, Угорщиною. Тож Україна має стати більш привабливим місцем для іноземних інвесторів». Саме з цієї причини південнокорейські компанії розміщують свої виробництва в Росії, Польщі, Угорщині. Як наслідок, товарообіг РК з РФ сягнув 25 млрд дол. США. У 2019 р. Південна Корея стала найбільшим інвестором в Угорщині, випередивши Німеччину. Нині в Угорщині працює понад 90 корейських компаній, а в Україні – 10.

Наразі є й позитивні приклади. Наприклад, корейська компанія *POSCO International* інвестувала 6,5 млн дол. США у будівництво зернового терміналу, завдяки чому в 2020 р. відвантажила 68 тис. т фуражної пшениці.

Українсько-індійські відносини з 1992 р. демонструють стабільність як у своїх сильних, так і в слабких сторонах. Якщо торгово-економічне співробітництво характеризується регулярністю й подекуди навіть поступом, то на політичному рівні можна констатувати лише стабільну бездіяльність. Останній візит до Індії на президентському рівні відбувся у 2012 р., а на урядовому – в 2019 р. Кращу ситуацію можна спостерігати у сфері торгово-

економічного співробітництва. Її показником є робота міжурядової українсько-індійської комісії зі співробітництва. У рамках Комісії було створено 7 робочих груп, з яких лише 3 проводили засідання (з торговельно-економічних питань, з постачання мінеральних добрив та співпраці у галузі фармацевтики). Попри те, що 2020 р. міждержавні контакти в усьому світі були уповільнені через пандемію, можна констатувати зусилля обох сторін для збереження наявного рівня співпраці.

На початку квітня 2020 р. МЗС оголосило тиждень Азії в МЗС, у рамках якого міністр провів 6 телефонних розмов з азійськими колегами й організував 4 зустрічі з послами азійських країн, зокрема і з послом Республіки Індія. Крім того, ще у 2019 р. українська сторона висловила свою зацікавленість у відновленні політичного діалогу на найвищому рівні. Президент України запросив Президента та Прем'єр-міністра Індії відвідати Україну у зручний для обох сторін час. Через пандемію лідери держав цього року не зустрілися. Натомість відбулася низка зустрічей українських урядовців з послом Республіки Індія.

До закриття кордонів Україна зробила спробу розширити співпрацю з Індією у військово-технічній сфері. На початку 2020 р., ДК «Укроборонпром» взяв участь у міжнародній оборонній виставці DefExpo-2020 (Лакнау, Уттар-Прадеш, Індія). Згодом компанія «Спецтехноекспорт», що входить до складу ДК «Укроборонпром», презентувала нову програму модернізації танків Т-72, які досі перебувають на озброєнні багатьох країн світу, в тому числі й Індії.

Українсько-індійське співробітництво у галузі мирного використання космосу реалізується у рамках виконання контракту між ДП «Виробниче об'єднання Південний машинобудівний завод імені О. М. Макарова» з ISRO (*Indian Space Research Organisation*). Сторони зазначили позитивну динаміку розвитку співпраці та успішну реалізацію спільних проєктів у цій галузі. Є сподівання на взаємовигідне продовження двостороннього діалогу, зокрема на

експертному рівні між відповідними підприємствами та установами космічної галузі обох держав.

Заходів міждержавної взаємодії, ініційованих індійською стороною, попри всі виклики, також було достатньо. Уряд Індії надав Україні гуманітарну допомогу для протидії поширенню COVID-19, а також безоплатно забезпечив українські миротворчі сили у Республіці Конго вакцинами від холери, тифу, менінгіту.

Не зважаючи на пандемію, у 2020 р. економіка Індії зазнала суттєвих втрат (станом на жовтень 2020 р. темпи падіння становили 10,3 %), країну вважають такою, економіка якої розвивається високими темпами. Цей чинник, а також безумовне лідерство в Південноазійському регіоні, космічна програма, амбіції очолити світовий рух за перехід на альтернативну енергетику – все це дає Індії підстави позиціонувати себе як велику світову потугу, а тому виступати в ролі своєрідного патрона для слабших держав, яким вона хоч і не надає особливої уваги, але включає в поле зору як потенційних союзників та партнерів.

З одного боку, Індія чітко формулює свою первинну роль для України, прозоро демонструє, хто має вирішальний голос у відносинах і хто їх формує. З іншого боку, вона включає Україну в поле зору й таким чином демонструє готовність і зацікавленість до розвитку відносин. Втім, така зацікавленість поки що не втілюється у конкретні дії з боку Індії і в цьому можна вбачати як українські, так і індійські недогляди.

Показником відсутності наміру Індії поглиблювати співпрацю з Україною є хоча б той факт, що на опрацюванні індійської сторони перебуває низка проєктів щодо співробітництва з питань інвестицій, використання атомної енергії у мирних цілях, відновлювальної енергетики, інформації, юстиції, культури, мистецтва, освіти, туризму, спорту, ЗМІ, сільського господарства та харчової промисловості, залізничного транспорту, охорони здоров'я та медичної науки, взаємного визнання документів про освіту, у правовій сфері, а також взаємної адміністративної допомоги у митних справах, реадмісії,

боротьби з нелегальною міграцією, спрощення вимог до поїздок окремих категорій громадян двох країн тощо.

Налагодження політичного діалогу з Індією має свої складнощі. По-перше, Індія, як колишній союзник СРСР, традиційно має тісні зв'язки з Російською Федерацією. По-друге, триває її конфлікт за території Кашміру, що утримує Нью-Делі від заяв стосовно Донбасу та Криму.

Така позиція Індії дає Україні моральне право прагматично розвивати відносини з двома найбільшими суперниками Індії – Китаєм та Пакистаном як на політичному, так і на економічному рівнях. У світлі цього Україна може сподіватися на те, що готовність Індії вести діалог на найвищому політичному рівні не залежатиме від українсько-китайських чи українсько-пакистанських відносин, а тому наша держава безперешкодно може продовжувати долучатися до ініційованого КНР проєкту «Один пояс, один шлях» та співпрацювати у воєнно-технічній сфері з Пакистаном.

Індія є одним з найбільших світових покупців зброї та військового спорядження. Тому Україні не варто піддавати ризикам власні можливості для співпраці в оборонному секторі з Індією. Відсутність верховенства права та прозорості банківської системи є перешкодами, які заважають розширенню співпраці в оборонному секторі та роблять український інвестиційний клімат несприятливим для Індії попри великий потенціал розвитку відносин у цих галузях.

Загалом, Україна має понад 400 проєктів у сфері ВТС з Індією. Серед наших основних можливостей – модернізація танків і бронетехніки, постачання засобів ППО, виробництво кораблів різного класу, обслуговування літаків та гвинтокрилів радянського виробництва.

Щодо можливих перспектив українсько-індійського співробітництва важливо зазначити таке. Нині в Індії відбувається так звана «зелена революція». Найближчими роками країна планує відмовитися від двигунів внутрішнього

згоряння, а автомобілі перейдуть на високотехнологічні акумулятори. Україна має технологічний та сировинний ресурс для успішної співпраці у цьому напрямі. Бурхливий розвиток індійської телекомунікаційної галузі також створює додаткові можливості для співробітництва. Нарешті великі перспективи має співпраця у сфері кольорової металургії: від постачання в Україну алюмінію й олова до експорту українських технологій виробництва титану.

Відсутність бажання з боку Індії поглиблювати та розвивати діалог на всіх рівнях можна пояснити об'єктивними причинами – тісною дружбою Індії з РФ, неспівставними масштабами обох країн, географічною віддаленістю, відсутністю суб'єктності України на міжнародній арені, несприятливим інвестиційним кліматом, ситуацією з корупцією в нашій країні тощо. На жаль, Індія досі не призначила голову наступного, сьомого засідання міждержавної комісії. Звісно, причиною такого стану речей є насамперед глибокі системні проблеми України, та навіть у сучасних умовах існує багато можливостей до інтенсифікації відносин між країнами. Перший крок до цього – налагодити політичний діалог через здійснення візитів на найвищому державному рівні. Посол РІ в Україні неодноразово підкреслював, що «відносини між державами здебільшого залежать від політичної волі лідерів держав», хоч і визначаються економічними пріоритетами. Другий крок – це провадити цілеспрямовану політику розширення української присутності в індійському інформаційному просторі. Це зокрема відповідає заявленій новій стратегії МЗС і має бути пріоритетом нашої держави.

У сучасному глобальному світі економічна прагматика є такою ж базою міжнародних відносин, як і політичний діалог. Торгівля зброєю не вважається основним чинником, що впливає на відносини між країнами. Тому прозора торгівля озброєнням з Ісламською Республікою Пакистан не може бути перешкодою для розвитку українсько-індійських відносин.

Наразі українсько-пакистанські відносини у 2020 р. не були продуктивними. Знаковою подією відносин з ІРП стало непорозуміння у сфері воєнно-технічного співробітництва. У квітні–червні 2020 р. ДК «Укрспецекспорт» взяла участь в тендері Сухопутних військ Пакистану на закупівлю запчастин до танків Т-80 УД і «Аль-Халід». Замість монопольної компанії було залучено кілька агентів, а участь у тендері на закупівлю запчастин до танків Т-80 УД і «Аль-Халід» було доручено компанії «*Raviana Pakistan Private Ltd*». Саме цю компанію СБУ звинуватила у підривної діяльності за те, що вона виграла лише три з шести вказаних тендерів. Лише в листопаді 2020 р. під час візиту до України начальник логістики Сухопутних військ Пакистану визнав, що наша країна може мати окремий статус оригінального постачальника з більшості номенклатури, у зв'язку з чим у наступному році планується участь України в тендерах Пакистану за спрощеною системою.

У поточному сезоні з метою стабілізації внутрішніх цін на формування запасів Комітет економічної координації Пакистану дозволив приватному сектору імпортувати пшеницю в обсязі 2,5 млн т, у зв'язку з чим Україна є основним постачальником зернових на пакистанський ринок й обсяги імпорту української пшениці досягли 1,2 млн т. Призначення у 2020 р. нового посла ІРП в Україні генерал-майора Ноеля Ізраеля Хохара може стати стимулом до розвитку українсько-пакистанських відносин у всіх сферах. Пакистан, на відміну від Індії, готовий вибудовувати відносини з Україною на паритетній основі. ІРП перебуває у схожій з Україною позиції – обидві країни прагнуть заявити про своє існування світовому співтовариству, продемонструвати світові цінність свого культурно-історичного спадку, власну автентичність та унікальність.

Регіональне об'єднання 10 країн Південно-Східної Азії – **АСЕАН** створює додаткові можливості для успішного просування інтересів України в Азії.

АСЕАН відкриває двері для української продукції не тільки у Південно-Східну Азію, але й на ринки країн-учасниць Транс-тихоокеанського партнерства, зокрема у Латинській Америці. Наприкінці 2020 р. країни АСЕАН, а також Китай, Японія, Південна Корея, Австралія та Нова Зеландія підписали угоду про вільну торгівлю, яка по факту охоплює третину світового ВВП.

Відносини з **Республікою Індонезія** у 2020 р. мали достатньо активний характер. Індонезія – країна АСЕАН, що входить до G20, двосторонній товарообіг з Україною перевищує 1 млрд дол. США.

4 вересня офіційна делегація Міністерства оборони Республіки Індонезія відвідала виробничу базу приватного конструкторсько-виробничого підприємства «Українська бронетехніка». Делегація на чолі з віце-маршалом повітряних сил Міноборони Індонезії Ніколасом Понанг Джавото і послом Республіки Індонезія в Україні Юдді Кріснанді ознайомила з основними продуктами компанії: броневантажівками «Варта» і «Новатор», зразками артилерійської зброї та боєприпасів до неї. Особливий інтерес викликали проєкти модернізації БМП-1 та БМП-2, а також розробки нової гусеничної плаваючої машини піхоти БМП «Вартовий».

2 листопада Україну відвідала делегація парламенту Індонезії. Під час перемовин з українськими парламентаріями сторони підтвердили бажання активізувати двостороннє співробітництво у сферах економіки, оборони, розвідки, культури, освіти та туризму. Було відзначено, що парламент Індонезії проголосував за ратифікацію міжурядової Угоди про співробітництво в оборонній сфері. Українська сторона заявила, що готова підписати Міжурядову угоду щодо безвізового режиму.

18 листопада Кабінет Міністрів України схвалив проєкт угоди з урядом Республіки Індонезія про взаємне скасування візових вимог.

26 листопада львівського підприємця А. Іонова призначили почесним консулом Республіки Індонезія в Україні.

29 грудня міністр економіки І. Петрашко заявив під час прес-конференції про підготовку до переговорів щодо угоди про зону вільної торгівлі з Індонезією.

Головними напрямками співпраці є військово-технічне співробітництво та аграрний сектор. Україна постачає до Індонезії бронетехніку й пшеницю, а експортує каучук, електричні машини, каву, какао. У 2020 р. Індонезія стала найбільшим експортером до України пальмової олії.

Масштабні плани щодо переносу столиці Індонезії створюють додаткові можливості для українських будівельних підприємств, які мають досвід зведення об'єктів у Південно-Східній Азії.

Малайзія, попри велику відстань від України, залишається привабливим та перспективним торгово-економічним партнером нашої держави. Окрім того, що Малайзія – один з азійських «тигрів», це ще й держава з традиційно прихильним ставленням до України.

17 серпня з нагоди Дня Прапора та Дня Незалежності України телекомунікаційна вежа *KL Tower* у столиці Малайзії Куала-Лумпурі вперше засяяла кольорами українського прапора – синім і жовтим. Одна із найвідоміших пам'яток столиці Малайзії вперше замайоріла спеціально розробленою та стилізованою підсвіткою з нагоди національного свята іншої держави.

25 серпня перша заступниця міністра закордонних справ України Е. Джапарова провела зустріч з послом Малайзії в Україні Дато Раджа Реза. Сторони висловили взаємну зацікавленість у реалізації спільних проєктів у сферах освіти, туризму, енергетики, сільського господарства тощо з метою розширення двостороннього економічного, торговельного та інвестиційного співробітництва.

3 вересня під час поїздки посла Малайзії в Україні Дато Раджа Реза до Чернігова обговорено можливості побудови на базі концерну «ЧеЗаРа» технологічного парку. Дато Раджа Реза висловив зацікавленість у співпраці в різних сферах, зокрема в енергетичній галузі, а також експорті з Чернігівщини ягід та фруктів.

6 жовтня відбулася перша веб-конференція «Україна-Малайзія. Нові ринки. Нові можливості», організована Радою експортерів та інвесторів при МЗС України спільно з Корпорацією з розвитку зовнішньої торгівлі Малайзії (*MATRADE*). Участь у заході взяли заступник міністра закордонних справ України (CDTO) Д. Сенік, заступник міністра торгівлі та промисловості Малайзії Датук Лім Бан Хонг, а також близько 200 українських і малайзійських компаній. Д. Сенік наголосив, що Малайзія може стати «воротами» для виходу української продукції на ринки Південно-Східної Азії. За його словами, Україна має значний потенціал для розвитку торгівлі, співпраці в аерокосмічній, фармацевтичній та ІТ сферах.

Гарні можливості для України має співробітництво з Малайзією у автомобілебудуванні, в якому ця країна досягла великих успіхів.

Через пандемію у 2020 р. політичні та ділові контакти між Україною та **В'єтнамом** значно зменшилися. Провідну роль з підтримки і розвитку відносин взяло на себе Посольство України у В'єтнамі. У вересні 2020 р. відбулися переговори між представниками Посольства та В'єтнамським інститутом атомної енергетики *VINATOM* щодо розвитку співробітництва між Україною і В'єтнамом у галузі видобутку та переробки рідкісноземельних металів. Також обговорено перспективи впровадження українських технологій та реалізації спільних проєктів, зокрема створення на території СРВ аналітичної лабораторії для дослідження титанової сировини та продукції з титану.

Реалізація спільних проєктів у сфері переробки алюмініатів і бокситів, можливості участі українських підприємств в утилізації «червоних шламів» глиноземного виробництва на території В'єтнаму раніше неодноразово обговорювалися на спільних засіданнях міжурядової українсько-в'єтнамської комісії з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва. На жаль, ці проєкти так і не були впроваджені в життя, тому поновлення переговорів є позитивною новиною.

Традиційні дружні стосунки між Україною та В'єтнамом зміцнилися під час боротьби проти COVID-19. В'єтнам надавав Україні допомогу, організовував спецрейси для повернення громадян України додому, надсилав апарати ШВЛ власного виробництва, індивідуальні засоби захисту. Натомість, Україна передавала В'єтнаму свою фармацевтичну продукцію.

Важливо зазначити, що торговельний дефіцит є дуже значним: імпорт з В'єтнаму перевищує наш експорт у чотири рази. На жаль, українські посадовці знову пропонують вирівнювати торговельний дисбаланс за рахунок української аграрної продукції та продуктів харчування. Наразі В'єтнам досі широко використовує техніку та технології СРСР, значна частка яких вироблялася в УРСР, й, відповідно, може бути технологічною базою для подальшої співпраці. Це стосується енергетичних об'єктів, видобутку нафти, оновлення промислової інфраструктури тощо.

Через низку причин в Україні існує традиція поважного ставлення до невеликої, проте досить впливової південно-азіатської країни **Сінгапуру**. Успіхи у побудові незалежної держави на обмеженій території без природних копалин, куди навіть вода постачається трубопроводом із Малайзії, дійсно заслуговують на повагу та вивчення досвіду. Нині Сінгапур – один із світових лідерів у сфері портового господарства, має розвинену нафтопереробку, суднобудівництво, електронну промисловість. До того ж, Сінгапур – одна з небагатьох країн, з якими Україна має позитивне торговельне сальдо.

Сінгапурський бізнес інвестував у створення українських паливних терміналів.

3 квітня в рамках «Тижня Азії» міністр закордонних справ України Д. Кулеба провів телефонну розмову з міністром закордонних справ Республіки Сінгапур Вівіаном Балакрішнаном. Міністр привітав сінгапурського колегу з 28-ю річницею встановлення дипломатичних відносин між двома державами, висловив вдячність за солідарність і принципову підтримку Сінгапуром територіальної цілісності та суверенітету України. Сторони відзначили зростання товарообігу між Україною та Сінгапуром протягом останніх років, а також значний потенціал для співпраці у сфері торгівлі та інвестицій. «Нинішня ситуація – це можливість для України побудувати нові ланцюги постачання своєї продукції на світові ринки, насамперед, в Азії, і Сінгапур є однією з ключових країн у цьому контексті», – наголосив український міністр.

10 липня Україна вперше долучилася до ініціативи «*EUREKA Globalstars*» у рамках міжнародної інноваційної програми «*EUREKA*». Це дасть змогу командам українського бізнесу, наукових установ та вишів взяти участь у спільному конкурсі проєктів між країнами-членами «*EUREKA*» та Сінгапуром.

20 липня компетентний орган Республіки Сінгапур акредитував українське підприємство для експорту термічно обробленого (консервованого) м'яса свинини і м'яса птиці.

Використання досвіду Сінгапуру з будівництва шельфових нафтових бурових платформ може відновити колишні позиції України у розробці родовищ Чорного моря. Значні перспективи має науково-технічне співробітництво, адже Сінгапур – провідний науковий центр АСЕАН, зацікавлений у міжнародній співпраці, а Україна прагне створювати технопарки та залучити інновації.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ СХІДНОЇ, ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ТА ПІВДЕННОЇ АЗІЇ

Країни Східної, Південно-Східної та Південної Азії – це найбільш швидкозростаючий регіон, в якому зосереджено чотири з десяти найбільших економік світу: КНР, Японія, Індія та Південна Корея. У регіоні сконцентровано суттєві інвестиційні ресурси, торговельні потоки, глобальні ланцюги створення доданої вартості та золотовалютні резерви (зокрема в КНР, Японії, Індії).

У 2019 р. швидкими темпами зростали В'єтнам, КНР та Індія (табл. 1), однак у 2020 р. ситуація змінилася через негативний вплив глобальної пандемії Covid-19, для подолання якої було здійснено заходи з обмеження економічної активності. Так у період з лютого по червень 2020 р. глобальний *індекс PMI* свідчив про скорочення виробничої діяльності в країнах світу (значення менше 50). За прогнозами *Міжнародного валютного фонду*, заходи для подолання наслідків глобальної пандемії призвели до падіння світової економіки у 2020 р. (-4,4 %).

Серед країн Східної, Південно-Східної і Південної Азії провідні місця в світових рейтингах посідає Сінгапур, зокрема держава є беззаперечним лідером за Глобальним індексом конкурентоспроможності Міжнародного інституту менеджменту, Індексом економічної свободи та займає другу позицію за цифровою конкурентоспроможністю (табл. 2). Варто зазначити, що у глобальній цифровій економіці нарощує свою частку Китай.

Макроекономічні показники та позиції у глобальних економічних, соціальних, інноваційних рейтингах країн Східної, Південно-Східної і Південної Азії свідчать про динамічний розвиток. Обсяги зовнішньої торгівлі та інвестицій таких країн як КНР, Японія, Сінгапур демонструють суттєвий потенціал для поглиблення торгово-економічної співпраці (табл. 1). За підсумками 2019 р. основним торговельним партнером КНР, Індії, Японії, Пакистану та В'єтнаму були США, а Південної Кореї, Малайзії та Сінгапуру – Китай.

Таблиця 1

Економічний профіль України та країн Східної, Південно-Східної та Південної Азії у 2019 р.

Показник	Україна	КНР	Р. Корея	Японія	В'єтнам	Малайзія	Сінгапур	Індія	Пакистан
Група країн	Emerging	Emerging	Advanced	Advanced	Emerging	Emerging	Advanced	Emerging	Emerging
ВВП, млрд дол.	153,3	14228	1664,1	5092,6	264,2	366,8	361,7	3060	258,3
ВВП на особу, дол.	3485	9923	32485	40144	2739	11481	62318	2239	1193
Реальний ВВП, %	3,2	6,1	2,03	0,65	7,02	4,33	0,73	5,3	1,9
ІСЦ, %	7,89	2,90	0,38	0,48	2,8	0,66	0,57	7,66	10,58
Експорт, млрд дол.	50,1	2499,5	542,2	705,6	264,3	238,2	390,8	324,3	23,3
Імпорт, млрд дол.	60,6	2078,4	503,3	720,9	253,9	204,9	359,3	486,1	50,4
ППІ в країну, млрд дол.	3,1	141,2	10,6	14,6	16,1	7,7	92,1	50,6	2218
ППІ з країни, млрд дол.	0,65	117,1	35,5	226,6	0,5	6,3	33,3	12,1	-0,007

Джерело: UNCTADStats.

Позиції України та країн Східної, Південно-Східної та Південної Азії у глобальних рейтингах 2020 р.

Рейтинг	UA ¹	CN	KR	JP	VN	MY	SG	IN	PK
Глобальний індекс конкурентоспроможності IMD/ Глобальний індекс конкурентоспроможності <i>IMD / IMD World Competitiveness Ranking</i>	55	20	23	34	NA	27	1	43	NA
Глобальний індекс цифрової конкурентоспроможності / <i>The IMD World Digital Competitiveness Ranking</i>	58	16	8	27	NA	26	2	48	NA
Індекс економічної свободи / <i>Index of Economic Freedom</i>	134	103	25	30	105	24	1	120	135
Глобальний інноваційний індекс / <i>Global Innovation Index</i>	45	14	10	16	42	33	8	48	107
Індекс людського розвитку / <i>Human Development Index</i>	74	85	23	19	117	62	11	131	154
Глобальний індекс конкурентоспроможності талантів / <i>Global Talent Competitiveness Index</i>	42	40	31	38	NA	25	9	62	NA
Світовий індекс щастя / <i>The World Happiness Report</i>	123	94	61	62	83	82	31	144	66

¹ Україна – UA; КНР – CN; Півд. Корея – KR; Японія – JP; В'єтнам – VN; Малайзія – MY; Сінгапур – SG; Індія – IN; Пакистан – PK

За підсумками 10 місяців 2020 р. **сукупний український експорт та імпорт товарів** з країнами Східної, Південно-Східної і Південної Азії зменшився на 4,8 % і 14,3 % відповідно порівняно з аналогічним періодом попереднього року та становив 39,6 млрд дол. США і 42,9 млрд дол. США відповідно.

У географічній структурі зовнішньої торгівлі товарами, починаючи з 2019 р., Китай є найбільшим торговельним партнером України. За період з січня по жовтень 2020 р. товарообіг з КНР становить 12,04 млрд дол. США (14,6 % сукупного товарообігу). Серед країн Східної, Південно-Східної і Південної Азії за обсягом торгівлі товарами друге місце посідає Індія із товарообігом 2,07 млрд дол. США (2,51 % сукупного товарообігу). Варто зазначити, що з Індією, Пакистаном і Сінгапуром Україна має позитивне сальдо за підсумками 10 місяців 2020 р. – 0,93 млрд дол., 0,19 млрд дол. та 0,07 млрд дол. США відповідно (рис. 1).

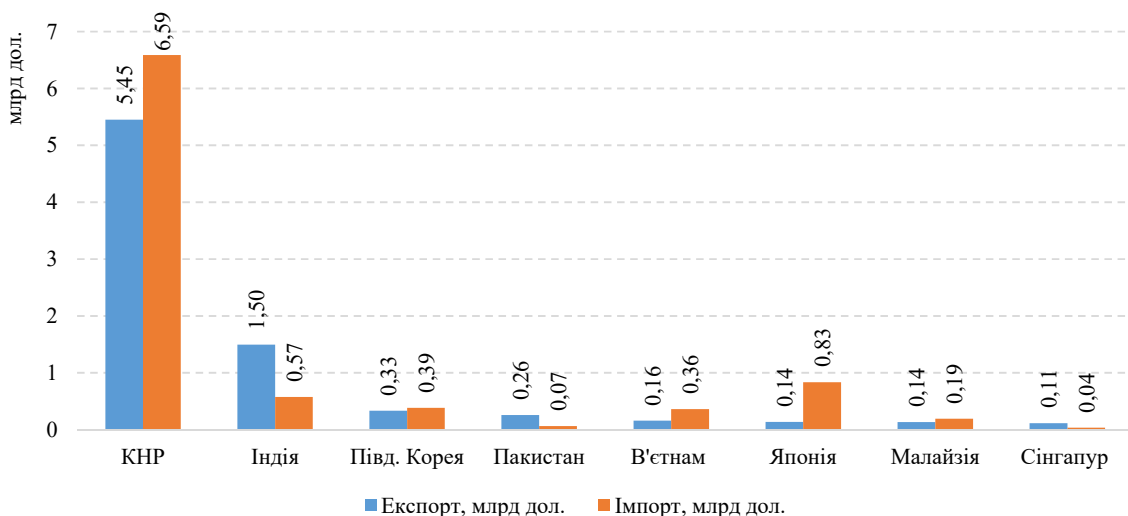

Рис. 1. Зовнішня торгівля товарами України з країнами Східної, Південно-Східної та Південної Азії, січень-жовтень 2020, млрд дол.

Джерело: Державна служба статистики України.

За даними Державної служби статистики України, найбільшими покупцями української продукції серед представлених країн є КНР (13,75 %), Індія (3,78 %) та Південна Корея (0,84 %). У географічній структурі імпорту лідерами є КНР

(15,32 %), Японія (1,94 %). У період з січня по жовтень 2020 р., порівняно з аналогічним періодом 2019 р., спостерігалось суттєве скорочення обсягів українського експорту в Японію (-40,15 %) та Сінгапуру (-29,76 %). У той же час відбулося збільшення експорту в Пакистан майже у 4 рази. Обсяги імпорту зменшилися з КНР на 13,12 %, Індії – на 4,91 % та Малайзії – на 0,52 %. У цілому сукупна частка представлених країн Східної та Південно-Східної Азії у зовнішній торгівлі України становить 20,7 % у січні – жовтні 2020 р. (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка та частка країн Східної, Південно-Східної та Південної Азії у зовнішній торгівлі товарами України, січень – жовтень 2020 р., %

Країна	Частка в українському		Частка у зовнішній торгівлі України, %	Приріст, у % до січня–жовтня 2019 р.	
	експорту, %	імпорту, %		експорт	імпорт
КНР	13,75	15,32	14,6	88,05	-13,12
Індія	3,78	1,33	2,51	-3,51	-4,91
Південна Корея	0,84	0,90	0,87	26,1	5,05
Пакистан	0,65	0,15	0,39	375,47	5,80
В'єтнам	0,40	0,85	0,64	87,34	4,17
Японія	0,35	1,94	1,18	-40,15	9,09
Малайзія	0,34	0,45	0,40	14,14	-0,52
Сінгапур	0,29	0,08	0,18	-29,76	19,73

Джерело: Державна служба статистики України.

У розрізі товарної структури зовнішньої торгівлі України з представленими країнами Східної, Південно-Східної і Південної Азії, то традиційно український експорт є сировинним з низьким рівнем доданої вартості, а в імпорті переважає торгівля готовою продукцією, зокрема високотехнологічною (табл. 4).

Україна **експортує** сировину та продукцію гірничо-металургійного комплексу на суму 2,8 млрд дол. США або 28 % від сукупного українського експорту: *руды, шлаки, золу* (2,1 млрд дол. США або 60,6 % від загального обсягу українського експорту даної групи товарів) – у КНР (58,7 %), В'єтнам (0,9 %), Японію (0,8 %), Південну Корею (0,2 %); *чорні метали* (691 млн дол. США або 10,9 %) – у КНР (8,8 %), Сінгапур (1,5 %), Пакистан (0,5 %), Малайзію (0,1 %), *алюміній* (8 млн дол. США або 9,2 %) – Японію (9,2 %).

Друга найбільша товарна група експорту – *жири та олії тваринного або рослинного походження* (1,9 млрд дол. США або 42,8 %), які Україна *постачає*: в Індію (24,3 %), КНР (17,2 %), Малайзію (0,9 %), Південну Корею (0,2 %), Японію (0,1 %), Сінгапур (0,1 %), Пакистан (0,1 %).

Третя товарна група – *зернові культури* (1,9 млрд дол. США або 24,9 %) *надходить з України*: в КНР (16,7 %), Південну Корею (3,7 %), Пакистан (2,5 %), В'єтнам (1,1 %), Малайзію (0,9 %).

У структурі **імпорту** переважають такі три товарні групи:

- *електричні машини* (2,1 млрд дол. США або 47,4 % сукупного українського імпорту) – КНР (40,2 %), В'єтнам (4,4 %), Малайзія (1,4 %), Індія (1,2 %), Сінгапур (0,2 %);
- *ядерні реактори, котли, машини* (1,3 млрд дол. США або 28,2 %) – КНР (24,9 %), Японія (1,3 %), Південна Корея (1,1 %), В'єтнам (0,6 %), Малайзія (0,2 %), Сінгапур (0,1 %);
- *засоби наземного транспорту, крім залізничного* (954 млн дол. США або 21,7 %) – Японія (12,7 %), КНР (6,4 %), Південна Корея (2,6 %).

Варто зазначити, що 21,8 % жирів та олій тваринного або рослинного походження Україна імпортує з Малайзії; 15,3 % імпорту синтетичних штапельних волокон та 11,2 % взуття припадає на Пакистан; 8,8 % кави та чаю постачаються з В'єтнаму; 9,2 % фармацевтичної продукції та 8,7 % органічних хімічних сполук надходять з Індії.

**Товарна структура зовнішньої торгівлі товарами України
з країнами Східної, Південно-Східної та Південної Азії, січень – жовтень 2020 р.**

Товарна група	Вартість, млн дол.	Частка, %*	Товарна група	Вартість, млн дол.	Частка, %*
<i>експорт з України в</i>			<i>імпорт в Україну з</i>		
КНР					
руди, шлаки і зола	2031,9	37,3	електричні машини	1738,3	26,4
зернові культури	1274,8	23,4	реактори ядерні, котли, машини	1189,4	18,1
жири та олії тваринного або рослинного походження	768,3	14,1	засоби наземного транспорту, крім залізничного	281,0	4,3
чорні метали	564,3	10,4	пластмаси, полімерні матеріали	221,6	3,4
залишки і відходи харчової промисловості	363,3	6,7	прилади та апарати оптичні, фотографічні	205,6	3,1
Південна Корея					
зернові культури	281,1	84,1	засоби наземного транспорту, крім залізничного	113,8	29,5
продукти неорганічної хімії	8,8	2,6	реактори ядерні, котли, машини	54,8	14,2
жири та олії тваринного або рослинного походження	8,0	2,4	пластмаси, полімерні матеріали	32,8	8,5
руди, шлаки і зола	6,2	1,8	прилади та апарати оптичні, фотографічні	30,6	7,9
деревина і вироби з деревини	5,4	1,6	каучук, гума	29,5	7,6
Японія					
тютюн і його промислові замінники	71,8	52,3	засоби наземного транспорту, крім залізничного	559,6	67,0
руди, шлаки і зола	28,6	20,8	реактори ядерні, котли, машини	61,5	7,4
алюміній і вироби з нього	8,0	5,8	прилади та апарати оптичні, фотографічні	47,2	5,7
жири та олії тваринного або рослинного походження	5,4	3,9	каучук, гума	34,5	4,1
риба і ракоподібні	4,2	3,0	електричні машини	31,4	3,8

Товарна група	Вартість, млн дол.	Частка, %*	Товарна група	Вартість, млн дол.	Частка, %*
<i>експорт з України в</i>			<i>імпорт в Україну з</i>		
В'єтнам					
зернові культури	87,6	54,6	електричні машини	190,0	52,1
руди, шлаки і зола	32,1	20,0	взуття	38,4	10,5
деревина і вироби з деревини	7,5	4,7	реактори ядерні, котли, машини	27,5	7,5
залишки і відходи харчової промисловості	5,9	3,7	кава, чай	18,1	5,0
м'ясо та їстівні субпродукти	5,0	3,1	одяг та додаткові речі до одягу, текстильні вироби	14,8	4,1
Малайзія					
зернові культури	65,8	48,3	електричні машини	61,3	31,7
жири та олії тваринного або рослинного походження	39,6	29,1	жири та олії тваринного або рослинного походження	48,8	25,3
залишки і відходи харчової промисловості	9,9	7,2	каучук, гума	24,2	12,5
овочі	5,9	4,4	какао та продукти з нього	11,1	5,8
чорні метали	4,0	2,9	реактори ядерні, котли, машини	8,8	4,6
Сінгапур					
чорні метали	93,7	81,8	прилади та апарати оптичні, фотографічні	11,4	31,5
продукція борошномельно-круп'яної промисловості	8,0	7,0	електричні машини	8,9	24,6
жири та олії тваринного або рослинного походження	3,6	3,1	реактори ядерні, котли, машини	4,9	13,7
продукти переробки овочів	2,9	2,6	пластмаси, полімерні матеріали	4,8	13,4
молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	2,2	1,9	какао та продукти з нього	3,4	9,3
Індія					
жири та олії тваринного або рослинного походження	1088,8	72,7	фармацевтична продукція	176,7	30,8
добрива	123,9	8,3	електричні машини	53,6	9,3
реактори ядерні, котли, машини	92,6	6,2	органічні хімічні сполуки	42,3	7,4

Товарна група	Вартість, млн дол.	Частка, %*	Товарна група	Вартість, млн дол.	Частка, %*
<i>експорт з України в</i>			<i>імпорт в Україну з</i>		
залишки і відходи харчової промисловості	46,0	3,1	різноманітна хімічна продукція	27,2	4,7
пластмаси, полімерні матеріали	30,8	2,1	палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки	21,4	3,7
Пакистан					
зернові культури	189,4	73,5	синтетичні або штучні штапельні волокна	24,8	37,9
чорні метали	29,1	11,3	одяг та додаткові речі до одягу, текстильні вироби	6,8	10,4
реактори ядерні, котли, машини	20,6	8,0	їстівні плоди та горіхи	6,8	10,3
овочі	9,6	3,7	зернові культури	5,9	9,0
жири та олії тваринного або рослинного походження	2,5	1,0	бавовна	4,9	7,5

*Питома вага у структурі експорту-імпорту з представленою країною.

Джерело: Державна служба статистики України.

У зовнішній торгівлі послугами України за 9 місяців 2020 р. серед країн Східної, Південно-Східної і Південної Азії лідером є КНР (оборот 247,87 млн дол. США або 2,1 % від сукупного обсягу), однак сальдо є від’ємним (- 74,64 млн дол. США). Другою країною в географічній структурі торгівлі послугами є Індія з оборотом 80,84 млн дол. США (0,7 %) та позитивним сальдо (67,5 млн дол.) (рис. 2).

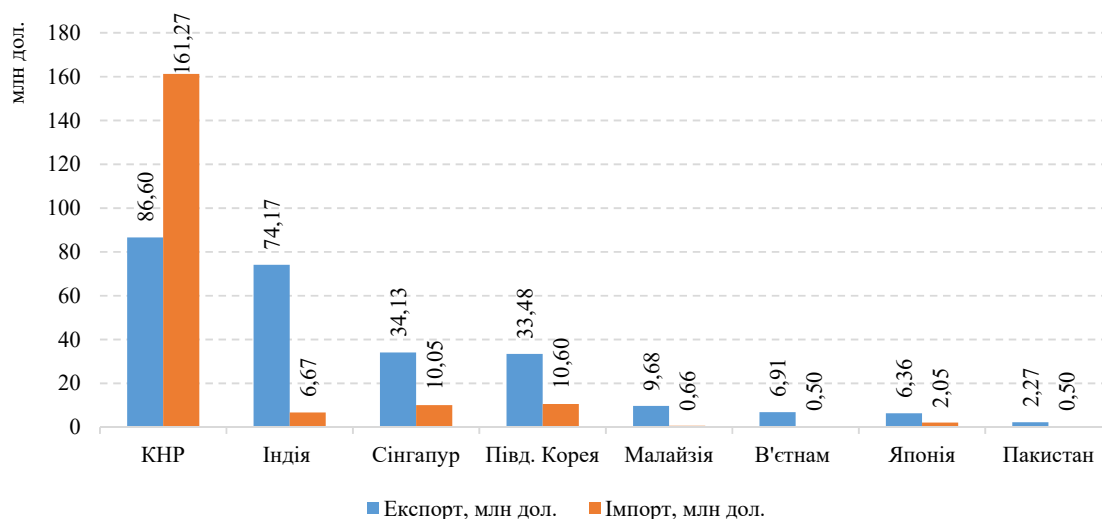

Рис. 2. Зовнішня торгівля послугами України з країнами Східної, Південно-Східної і Південної Азії, за 9 міс. 2020 р., млн дол.

Джерело: Державна служба статистики України.

З січня по вересень 2020 р. порівняно з аналогічним періодом 2019 р. значно зменшилися обсяги експорту та імпорту послуг (табл. 5). Зокрема на 26 % скоротився експорт послуг в КНР, на 14,1 % – в Індію, на 13,4% – до В'єтнаму; найбільше падіння обсягів імпорту послуг з Японії (-81,8 %), В'єтнаму (-52,7 %) та Південної Кореї (-30,1 %).

Зменшення обсягу експорту послуг у КНР зумовлене скороченням експорту транспортних послуг на 74,6 %, послуг у сфері ІКТ – на 41,7 %, а також туристичних послуг – 5,8 %.

Падіння обсягів імпорту послуг з Японії пов'язане зі скороченням обсягу туристичних послуг (-94,1 %), державних та урядових (-93,1 %), роялті (-82,1 %),

у той же час відбулося суттєве нарощення транспортних послуг (у понад 1,5 раза).

У торгівлі з В'єтнамом на 60,6 % зменшився імпорт послуг, пов'язаних з подорожами, що зумовлено цьогорічним локдауном через глобальну пандемію Covid-19.

Таблиця 5

Динаміка та частка країн Східної, Південно-Східної і Південної Азії в зовнішній торгівлі послугами України, січень – вересень 2020 р., %

Країна	Частка в українському		Частка у зовнішній торгівлі України, %	Приріст, у % до січня–вересня 2019 р.	
	експорті, %	імпорті, %		експорт	імпорт
КНР	1,06	4,4	2,1	-26,0	-22,6
Індія	0,91	0,2	0,7	-14,1	2,0
Сінгапур	0,42	0,3	0,4	30,7	-30,1
Південна Корея	0,41	0,3	0,4	-5,6	-45,3
Малайзія	0,12	0,0	0,1	23,8	-27,5
В'єтнам	0,08	0,0	0,1	-13,4	-52,7
Японія	0,08	0,1	0,1	-3,5	-81,8
Пакистан	0,03	0,0	0,0	14,0	-35,7

Джерело: Державна служба статистики України.

У розрізі видової **структури експорту послуг** України в країни Східної, Південно-Східної і Південної Азії за період з січня по вересень 2020 р. найбільша вартість припадає на:

- *ділові послуги* (81,8 млн дол. США або 10 % від сукупного українського експорту даного виду послуг): КНР – 5,97 %, Індія – 1,5 %, Південна Корея – 1,2 %;
- *послуги, пов'язані з подорожами* (58,66 млн дол. США або 30 %): Індія – 26,4 % та КНР – 2,8 %;

- *транспортні послуги* (44,1 млн дол. США або 1,2 %): КНР – 0,5 %, Сінгапур – 0,4 %, Малайзія – 0,2 %, Індія – 0,1 %;
- *послуги у сфері ІКТ* (31,93 млн дол. США або 2 %): Південна Корея – 0,8 %, Сінгапур – 0,6 %;
- *ремонт та технічне обслуговування* (19,4 млн дол. США або 11 %): КНР – 3,4 %, Південна Корея – 2,9 %, Індія – 2 %, Сінгапур – 1,9 %;
- *послуги з будівництва* (5,28 млн дол. США або 11 %) – КНР (11 %).

Структура імпорту послуг України з країн Східної, Південно-Східної і Південної Азії за 9 місяців 2020 р. розподілилася таким чином:

- *послуги, пов'язані з фінансами* (79,1 млн дол. США або 22 % від сукупного імпорту даного виду послуг): КНР – 21,9 %, Японія – 0,1 %;
- *транспортні послуги* (34,5 млн дол. США або 5 %): КНР – 3,6 %, Сінгапур – 1 %;
- *ділові послуги* (26,9 млн дол. США або 4 %): КНР – 3,4 %;
- *послуги у сфері ІКТ* (24,8 млн дол. США або 7 %): КНР – 6,4 %, Південна Корея – 0,4 %.

У видовій структурі зовнішньої торгівлі послуг України до кожної з країн Східної, Південно-Східної і Південної Азії переважає: експорт ділових послуг – у КНР і Японію; послуг у сфері ІКТ – у Південну Корею і В'єтнам; транспортних послуг – у Малайзію і Сінгапур; послуг, пов'язаних з подорожами – до Індії та Пакистану.

Імпорт послуг за структурою торгівлі з окремою країною свідчить про переважання в структурі: КНР – послуг з фінансової діяльності; Малайзії, Сінгапуру – транспортних послуг; Південної Кореї – послуг у сфері ІКТ; Японії – роялті та інших послуг з використанням інтелектуальної власності; Індії – послуг, пов'язаних з подорожами; В'єтнаму, Пакистану – державних послуг (табл. 6).

**Видова структура зовнішньої торгівлі послугами України
з країнами Східної, Південно-Східної і Південної Азії, січень – вересень 2020 р.**

Товарна група	Вартість, млн дол.	Частка, %*	Товарна група	Вартість, млн дол.	Частка, %*
<i>експорт з України в</i>			<i>імпорт в Україну з</i>		
КНР					
Ділові послуги	51,19	59,11	Послуги з фінансової діяльності	78,74	48,83
Транспортні послуги	15,98	18,45	Транспортні послуги	25,98	16,11
Послуги з ремонту та технічного обслуговування	5,96	6,88	Послуги у сфері ІКТ	23,35	14,48
Послуги, пов'язані з подорожами	5,57	6,43	Ділові послуги	23,31	14,45
Послуги з будівництва	5,28	6,09	Роялті та інші послуги з використання ІВ	7,11	4,41
Південна Корея					
Послуги у сфері ІКТ	16,61	49,60	Послуги у сфері ІКТ	1,31	12,36
Ділові послуги	10,41	31,09	Державні та урядові послуги	0,87	8,20
Послуги з ремонту та технічного обслуговування	4,97	14,85	Транспортні послуги	0,49	4,59
Транспортні послуги	1,17	3,49	Ділові послуги	0,13	1,24
Послуги, пов'язані з подорожами	0,11	0,33	Послуги, пов'язані з подорожами	0,08	0,71
Японія					
Ділові послуги	2,84	44,64	Роялті та інші послуги з використанням ІВ	0,57	27,95
Послуги з ремонту та технічного обслуговування	1,62	25,47	Державні та урядові послуги	0,42	20,30

Товарна група	Вартість, млн дол.	Частка, %*	Товарна група	Вартість, млн дол.	Частка, %*
<i>експорт з України в</i>			<i>імпорт в Україну з</i>		
Послуги у сфері ІКТ	0,69	10,81	Послуги з фінансової діяльності	0,32	15,59
Послуги з фінансової діяльності	0,47	7,38	Ділові послуги	0,26	12,86
Транспортні послуги	0,28	4,44	Транспортні послуги	0,15	7,48
В'єтнам					
Послуги у сфері ІКТ	0,67	9,67	Державні та урядові послуги	0,18	35,36
Транспортні послуги	0,49	7,09	Послуги, пов'язані з подорожами	0,21	42,52
Послуги, пов'язані з подорожами	0,09	1,36	Транспортні послуги	0,02	3,63
Ділові послуги	0,06	0,93	Ділові послуги	0,01	2,83
Послуги з фінансової діяльності	0,001	0,01			
Малайзія					
Транспортні послуги	7,47	77,08	Транспортні послуги	0,17	25,42
Ділові послуги	1,51	15,62	Послуги, пов'язані з подорожами	0,07	10,21
Послуги, пов'язані з подорожами	0,06	0,65	Ділові послуги	0,04	6,51
Послуги у сфері ІКТ	0,02	0,20		0,00	
Сінгапур					
Транспортні послуги	14,17	41,52	Транспортні послуги	7,00	69,65
Послуги у сфері ІКТ	13,37	39,16	Ділові послуги	1,55	15,45
Послуги з ремонту та технічного обслуговування	3,37	9,87	Послуги, пов'язані з подорожами	0,20	2,00
Ділові послуги	3,00	8,80	Державні та урядові послуги	0,18	1,82
Послуги, пов'язані з подорожами	0,06	0,17	Послуги у сфері ІКТ	0,11	1,06

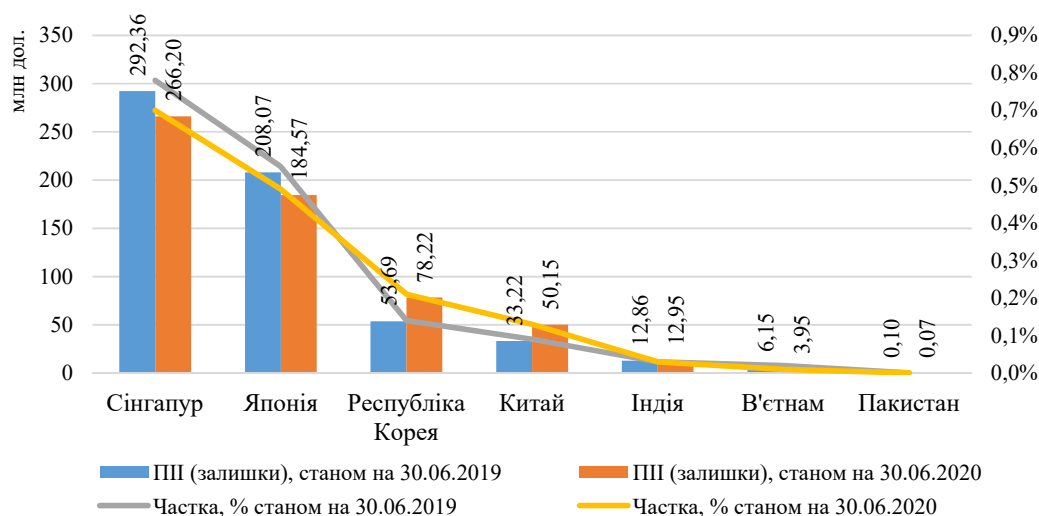
Товарна група	Вартість, млн дол.	Частка, %*	Товарна група	Вартість, млн дол.	Частка, %*
<i>експорт з України в</i>			<i>імпорт в Україну з</i>		
Індія					
Послуги, пов'язані з подорожами	52,08	70,22	Послуги, пов'язані з подорожами	3,58	53,63
Ділові послуги	12,75	17,20	Ділові послуги	1,55	23,27
Транспортні послуги	4,24	5,72	Транспортні послуги	0,58	8,68
Послуги з ремонту та технічного обслуговування	3,51	4,73	Державні та урядові послуги	0,29	4,38
Послуги у сфері ІКТ	0,58	0,78	Роялті та інші послуги з використанням ІВ	0,26	3,88
Пакистан					
Послуги, пов'язані з подорожами	0,69	30,40	Державні та урядові послуги	0,38	74,66
Транспортні послуги	0,27	11,71	Транспортні послуги	0,11	21,32
Ділові послуги	0,03	1,26	Послуги, пов'язані з подорожами	0,01	1,25

*Питома вага у структурі експорту-імпорту з представленою країною.

Джерело: Державна служба статистики України.

Таким чином, у географічній структурі зовнішньої торгівлі товарами та послугами серед представлених країн передові позиції посідає КНР. Однак, на відміну від динамічного розвитку торговельних відносин з цими країнами, **інвестиційна активність** знаходиться на низькому рівні, що зумовлено низкою факторів. Найбільший негативний вплив здійснюють: корупція, податкове навантаження, нестабільне та надмірне регулювання, нечітка правова система, мінливість політичного та економічного середовищ. До факторів, що позитивно впливають на інвестиційну привабливість України, належать: геополітичне положення, кваліфікована та дешева робоча сила, низькі витрати на ресурси.

Станом на 30 червня 2020 р., за даними Національного банку України, прямі інвестиції в Україну (залишки) від країн Східної, Південно-Східної і Південної Азії складають незначну питому вагу у загальному обсязі. Зокрема, Сінгапуру – 0,7 %, Японії – 0,5 %, Південної Кореї – 0,2 %, Китаю – 0,13 %, Індії – 0,03 %, В'єтнаму – 0,1 % (рис. 3).

* *Інструменти участі в капіталі*

Рис. 3. Прямі інвестиції в Україну*: залишки за країнами Східної, Південно-Східної і Південної Азії, станом на 30.06.2020 р.

Джерело: Національний банк України.

Станом на 30 червня 2020 р., у розрізі видів економічної діяльності, 76,1 % інвестицій Сінгапуру та 42,9 % Китаю припадають на промисловість (57,5 % та

13,3 % відповідно – переробну); 93,8 % японських інвестиції у оптовій та роздрібній торгівлі; 57,9 % Південна Корея інвестувала у професійну, наукову та технічну діяльність.

Згідно із даними НБУ, спостерігається приріст південнокорейських інвестицій у переробній промисловості у 12 разів, а КНР у транспорті, складському господарстві й поштової діяльності – у 16 разів (табл. 7).

Таблиця 7

Прямі інвестиції в Україну*: залишки за видами економічної діяльності в розрізі країн Східної, Південно-Східної і Південної Азії, станом на 30.06.2020 р.

Країна	Прямі інвестиції		Приріст, у % до 30.06.2019 р.
	млн дол.	частка, %**	
Сільське, лісове та рибне господарство			
Китай	6,19	1,57	-12
Сінгапур	0,16	0,04	1
Видобувна промисловість і розроблення кар'єрів			
Китай	5,60	0,13	195
Переробна промисловість			
В'єтнам	3,91	0,05	-24
Індія	7,17	0,08	-11
Китай	6,69	0,08	-40
Республіка Корея	22,90	0,27	1226
Сінгапур	153,05	1,79	-4
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря			
Китай	9,20	0,45	
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами			
Китай	0,10	0,29	-50
Будівництво			
Китай	1,60	0,32	433
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів			
Індія	4,20	0,08	147
Китай	5,20	0,09	136
Республіка Корея	3,20	0,06	-6
Сінгапур	43,40	0,79	10
Японія	173,10	3,13	0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність			
Індія	0,10	0,01	-86

Країна	Прямі інвестиції		Приріст, у % до 30.06.2019 р.
	млн дол.	частка, %**	
Китай	1,70	0,13	1600
Сінгапур	19,10	1,47	-3
Інформація та телекомунікації			
Китай	0,08	0,003	8
Сінгапур	0,35	0,01	-13
Операції з нерухомим майном			
Китай	1,80	0,05	800
Сінгапур	0,20	0,01	100
Професійна, наукова та технічна діяльність			
Індія	1,40	0,09	-39
Китай	10,20	0,69	24
Республіка Корея	45,30	3,07	-5
Сінгапур	0,20	0,01	0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування			
Китай	0,05	0,01	-50

* Інструменти участі в капіталі.

** Питома вага інвестицій за окремим видом економічної діяльності.

Джерело: Національний банк України.

У розрізі надходжень станом на II кв. 2020 р. Сінгапур інвестував в Україну 20,9 млн дол. США, Південна Корея – 7,3 млн дол. США, В'єтнам – 0,1 млн дол. США (рис. 4).

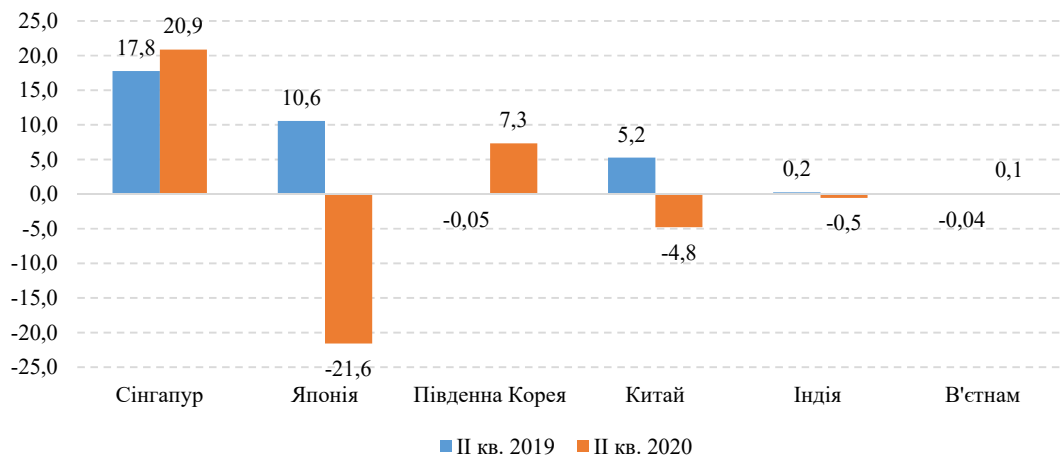

Рис. 4. Прямі інвестиції в Україну: надходження, II кв. 2020 р., млн дол. США

Джерело: Національний банк України.

У 2020 р. на українському ринку угод злиття і поглинання в контексті країн Східної, Південно-Східної і Південної Азії спостерігалася нульова активність. Питання з «Мотор Січ» залишається у полі діяльності Антимонопольного комітету України.

Серед угод на реалізацію інвестиційних проєктів у січні 2020 р. було підписано контракти з японською стороною в рамках Програми безпеки людини «Кусаноне» на суму 340 тис. дол. США для реалізації шести проєктів, зокрема: 5 проєктів передбачають надання медичного обладнання лікарням, один проєкт – ремонт дитячого будинку.

У червні 2020 р. НЕК «Укренерго» підписало контракт з *Xian Electric Engineering Co. Ltd.* на реконструкцію підстанцій «Рівне» та «Калуш» на суму 26,98 млн євро.

У жовтні 2020 р. підприємство «Ладжин ЕКО генерація», що створено за участі Агрохолдингу МХП та «Групи компаній «Сатер-екоенерго», підписало контракт на будівництво електростанції з китайською корпорацією інжинірингу SAMCE на суму 65,1 млн євро.

Також китайська компанія *PowerChina* і українська компанія *WindFarm* підписали контракт на спільну реалізацію будівництва вітрової електростанції потужністю 800 МВт у Донецької області, вартість проєкту оцінюється в 1 млрд дол. США.

Окрім підписання контрактів з китайською стороною відбулося і розірвання угод з боку Укравтодора на реконструкцію 22 км дороги М-06 з компанією *Sinohydro Corporation Limited.*

ДК «Укроборонпром» має тісну співпрацю з Індією у оборонно-промисловому комплексі, зокрема щорічні контракти державного концерну з індійською стороною становлять 50–100 млн дол. США.

Враховуючи обсяг інвестицій та товарообіг між Україною та країнами Східної, Південно-Східної і Південної Азії, зазначимо, що торговельно-економічний

потенціал не використано. Зокрема, пріоритетними напрямками у розвитку та поглибленні торговельно-економічних відносин між Україною та країнами Східної, Південно-Східної і Південної Азії можуть стати такі:

- **сфера інформаційно-комунікаційних технологій та ІТ** – реалізація спільних ІТ-проектів для виходу на міжнародні ринки, нарощення експорту ІТ-послуг, імпорт ІКТ та розвиток цифрової економіки (КНР, Південна Корея, Індія, Сінгапур);
- **оборонно-промисловий комплекс** – спільне виробництво і модернізація військової техніки, поставки запчастин для військової техніки (Індія, Пакистан, КНР);
- **інфраструктура** – реалізація інфраструктурних проектів, зокрема на залізниці (Південна Корея, КНР), автомобільні дороги (КНР, Сінгапур, Індія, Японія), портова інфраструктура (КНР, Японія);
- **енергетична галузь** – нарощення експорту з України обладнання, комплектуючих (двигунів, турбін), для енергетичного машинобудування; інвестиційне співробітництво у модернізації енергоблоків та розвитку зеленої енергетики (КНР, Японія, Сінгапур, Індія);
- **агросектор** – нарощення експорту готової продукції з високою доданою вартістю, зокрема м'ясної, борошняної, молочної продукції та продуктів птахівництва (Південна Корея, КНР, Японія, Сінгапур), а також залучення інвестицій для реалізації проектів розвитку агротехнологій (агрітек), виробництва сільськогосподарської техніки (КНР, Японія, Індія);
- **легка промисловість** – кооперація та розвиток виробничих кластерів у текстильній промисловості з метою нарощення експорту (Індія, Пакистан, В'єтнам);
- **спеціальні економічні зони** – розвиток зарубіжних спеціальних економічних зон (високотехнологічних, митних) на території України з метою підвищення виробничої потужності та нарощення темпів економічного розвитку;

● **логістика та транспортно-логістичні коридори** – нарощення обсягів вантажного залізничного перевезення між Україною та КНР (зокрема вирішення проблеми наповненості вантажних вагонів у напрямі Україна–Китай), участь України у китайській урядовій ініціативі «Один пояс, один шлях», участь українських компаній у розбудові Китайсько-Пакистанського економічного коридору (КПЕК).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

О. В. Литвиненко, директор Національного інституту стратегічних досліджень, доктор політичних наук, професор;

О. В. Дроботюк, директор Інституту досліджень сучасного Китаю імені Бориса Курца при ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана», кандидат економічних наук;

А. З. Гончарук, головний консультант відділу нових викликів центру зовнішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень;

В. О. Кіктенко, старший науковий співробітник, завідувач відділу Азіатсько-Тихоокеанського регіону Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, доктор філософських наук;

В. А. Мусійчук, старший науковий співробітник відділу Азіатсько-Тихоокеанського регіону Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, кандидат філологічних наук;

Ю. С. Філь, молодший науковий співробітник відділу Азіатсько-Тихоокеанського регіону Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, кандидат історичних наук.